

İnsan Hakları Felsefesi

CELAL YEŞİLÇAYIR

çizgi

İNSAN HAKLARI FELSEFESİ

Celal YEŞİLÇAYIR

Dr. Öğr. Üyesi Celal YEŞİLÇAYIR

1976 yılında Ordu'da dünyaya geldi. 1993'de Tokat-Niksar Danışman Gazi Lisesi'ni, 1998'de Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. 1998-2000 yılları arasında Ordu-Fatsa'da lise öğretmenliği yaptı. 2006'da Almanya Universität Kassel'de Vom Naturzustand zur Begründung des Staates bei Thomas Hobbes (Thomas Hobbes'da Doğal Halden Devlet Durumuna Geçiş) adlı çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı. 2015'de Atatürk Üniversitesi'nde Kant'ın Barış Felsefesinin Özgünlüğü ve Günümüze Yansımaları adlı çalışmasıyla doktora tezini tamamladı. Yazarın hukuk felsefesi, siyaset felsefesi ve eğitim felsefesi alanında makale, kitap, kitap bölümü ve tebliğleri bulunmaktadır. Halen Gümüşhane Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

celalYESILCAYIR@gmail.com

İNSAN HAKLARI FELSEFESİ

Celal YEŞİLÇAYIR

Çizgi Kitabevi Yayınları: 976
Felsefe

Genel Yayın Yönetmeni
Mahmut Arlı

©Çizgi Kitabevi
Eylül 2019

ISBN: 978-605-196-322-8
Yayıncı Sertifika No:17536

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
YEŞİLÇAYIR, Celal
İNSAN HAKLARI FELSEFESİ

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

Baskı: Çimke Basımevi
Sertifika No: 44399
Cilt: Göksu Cilt

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahiata Mah. M. Muzaffer Cad. No:41/1 Meram/ Konya	Alemdar Mah. Çatalçeşme Sk. No:42/2 Çağaloğlu/ İstanbul	Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi No:6/31 Yeni Mahalle/ Ankara
---	--	--

(0332) 353 62 65 - 66 - (0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com

📞 / cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
GİRİŞ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARININ DÜŞÜNSEL GELİŞİMİ	19
1.1. Antik Hint ve Çin Kültüründe İnsan Hakları Düşüncesi.....	21
1.2. Antik Yunan Felsefesinde İnsan Hakları Düşüncesi	23
1.2.1. Sofistler	23
1.2.2. Sokrates.....	26
1.2.3. Platon.....	27
1.2.4. Aristoteles	28
1.3. Helenistik Dönemde İnsan Hakları Düşüncesi	29
1.3.1. Stoacılar	30
1.3.2. Doğal Haklar ve Doğal Hukuk	31
1.4. Ortaçağ ve Rönesans Felsefesinde İnsan Hakları Anlayışı	32
1.4.1. Thomas Aquinas: Ortaçağ'ın Doğal Hukuk Filozofu	34
1.4.2. Pico della Mirandola: İnsan Onurunun Önemi.....	36
1.4.3. Richard Hooker: Rönesans'ın Doğal Hukuk Filozofu.....	36
1.5. Yeniçağ Felsefesinde İnsan Hakları Düşüncesi	37
1.5.1. Hugo Grotius: Doğal Hukuk Anlayışının Yeniçağ Düşüncesine Taşınması.....	38
1.5.2. Thomas Hobbes: Doğal Eşitlik Durumu	40
1.5.3. Samuel Pufendorf.....	42
1.5.4. John Locke: İnsan Haklarının Temeli Olarak Doğal Hukuk	43
1.5.5. Jean-Jacques Rousseau: İnsan Haklarının Temeli Olarak Hürriyet	46
1.5.6. Thomas Paine: "İnsan Hakları" (The Rights of Man) Adında İlk Eser	47

1.5.7. Immanuel Kant: İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru	49
1.5.8. Ayn Rand: İnsan Haklarının Rasyonelliği.....	55
1.5.9. Birinci Bölümün Değerlendirmesi	56

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARININ FELSEFİ BAĞLAMDA AYDINLATILMASI	59
2.1. İnsan Hakları Nasıl Tanımlanmalıdır?	60
2.2. İnsan Haklarında Kuşaklar Tartışması	62
2.3. İnsan Hakları Belgeleri ve Sorunları	66
2.4. İnsan Hakları Paradoksu ve Nedenleri	71
2.5. İnsan Haklarının Aydınlatılmasında Felsefenin Önemi	74
2.6. İnsan Hakları Kavramının Analizi	78
2.7. İnsan Hakları Batı'nın mı Ürünüdür?	86
2.8. İnsan Hakları ve Demokrasi.....	91
2.9. İnsan Hakları ve Yurttaşlık	99
2.10. İnsan Hakları ve Kültür	103
2.11. İnsan Hakları ve Hoşgörü	109
2.12. İnsan Hakları Ütopya mıdır?	112
2.13. İkinci Bölümün Değerlendirmesi.....	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN HAKLARININ FELSEFİ TEMELLERİ	119
3.1. İnsan Hakları ve Etik.....	121
3.1.1. İnsanın Değeri ve Onuru	130
3.2. Hukuk Felsefesi Bağlamında İnsan Hakları.....	139
3.2.1. İnsan Hakları ve Doğal Hukuk	142
3.2.2. İnsan Hakları ve Pozitif Hukuk	149
3.2.3. İnsan Hakları ve Öteki Haklar	156
3.3. Epistemolojik Bağlamda İnsan Hakları.....	165
3.4. İnsan Haklarının Evrenselliği.....	173
3.5. Eğitim Felsefesi Bağlamında İnsan Hakları.....	180
3.6. İnsan Haklarında Farklı Bakışlar	194
3.7. Üçüncü Bölümün Değerlendirmesi	201
KAYNAKÇA	211

ÖN SÖZ

İnsan haklarının özü itibarıyla anlaşılması bakımından, bu anlayışın uluslararası antlaşma metinleri, insan hakları belgeleri ve hukuk sistemlerinin ötesinde, düşünsel temellerinin ortaya çıkarılması önem arz etmektedir. Bunun yanında insan hakları kavramının, piyasada yer etmiş olan kavram kargaşası ve bilgi kirliliğinin önüne geçerek, kaynağının aydınlatılması gerekmektedir. Dünya genelinde insan hakları söylemleri bir taraftan artarken diğer taraftan insan hakları ihlallerinin niçin devam ettiği ve söz konusu paradoksun nedenleri merak edilmektedir. Aynı zamanda insan haklarının yasaların ya da hukuk sistemlerinin bahsettiği haklar olmayıp, salt insan olmaya dayalı, temel birey hakları olduğunun anlaşılması hususu temel bir gereksinim olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu sorunların analiz edilmesi ve insan hakları ile ilgili birçok sorunun cevaplandırılması bağlamında yolumuz felsefenin atölyesine düşmüş bulunmaktadır. Öyle ki insan haklarının, insan hakları belgeleri ve hukuk sistemlerinin ötesinde felsefi bağlamda ele alınmasının önemli bir gereksinim olduğunu iddia etmemiz mümkündür.

İnsan haklarına felsefe nazarından bakmak, öncelikle bu hakların temellerine inmeyi gerektirmektedir. Bu çerçevede felsefenin etik, hukuk felsefesi, epistemoloji ve eğitim felsefesi gibi disiplinleri insan haklarını, özü itibarıyla analiz edecek mahiyette alanlar olarak belirlemektedirler. Aynı zamanda felsefenin eleştirel, sorgulayıcı, analitik ve sentezci karakter-

ri insan haklarının tahlil edilmesinde başvurulması gereken önemli bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan kavramların mahiyetini irdelemek ve aslî anlamından uzaklaşmaları özüne döndürmek gibi çaba içinde olan felsefenin, bu özelliğinden insan hakları bağlamında faydalanmak önem arz etmektedir. İnsan hakları anlayışının temellerinin anlaşılması ile birlikte, haklar hususunda oldukça elzem olduğu anlaşılan bilincin oluşması adına önemli bir adım atılmış olacaktır. İnsan hakları ile ilgili toplumsal ve küresel anlamda bilinçlenmenin sağlanması ile birlikte hak ihlallerinin nasıl önlenmesi gerektiğine dair bazı ipuçları tespit edilebilecektir.

İnsan hakları literatürü incelendiğinde felsefe alanındaki yayınların Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerindeki yaygınlığı ile kıyaslandığında ülkemizde önemli bir eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. Literatürdeki söz konusu eksikliğin yanında, insan haklarının aydınlatılması, temellendirilmesi ve toplumsal anlamda haklarla ilgili bilinç kazanılması adına insan haklarının felsefesini yapmak önemli bir gereksinim olarak karşımızda durmaktadır. Hazırlanma süreci yaklaşık üç yıl bulan elinizdeki çalışmanın, söz konusu eksikliklerin giderilmesi adına kaleme alındığını ifade etmemiz gerekmektedir. Bu kitabın hazırlanma sürecinde kaynak önerisinde bulunan ve motivasyon sağlayan Prof. Dr. Harun Tepe, Prof. Dr. Ali Utku ve Doç. Dr. Senem Kurtar hocalarıma teşekkür ederim.

Gümüşhane
Ağustos 2019

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

age: adı geçen eser

agm: adı geçen makale

agy: adı geçen yer

Akt.: Aktaran

Alm.: Almanca

BM: Birleşmiş Milletler

Böl.: Bölüm

bkz.: Bakınız

C.: Cilt

Çev.: Çeviren, Çevirenler

Der.: Derleyen

Ed.: Editör, Editörler

İHEB: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

İng.: İngilizce

S.: Sayı

s.: Sayfa

vb.: ve benzeri

vd.: ve devamı

Yay.: Yayınları, Yayınevi

Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan, Yayına Hazırlayanlar

1938'de Esterwegen Toplama Kampında (KZ) işkence nedeniyle hayatını
kaybeden, insan hakları savunucusu Carl von Ossietzky'nin onurlu
mücadelesine ithaf olunur

In memory of Carl von Ossietzky

GİRİŞ

Bundan yaklaşık iki ay önce (29.06.2019) dünya, insan hakları adına önemli bir olaya şahitlik etti. Akdeniz’de kapitanlık yapan *Carola Rackete*, 53 sığınmacıyı boğulmak üzereyken kurtararak, İtalya sahiline ulaştırdı. Her şeyden önce bu olayı, günümüz dünyasında yaşanan insan hakları ihlallerinin önünde geçilmesi adına bir umut ışığı olarak nitelendirmek mümkündür. Felsefi bağlamda düşünüldüğünde ise insan aklı/eli ile ortaya çıkmış olan insan hakları ihlallerinin çözümünün yine insan aklı/eli mümkün olabileceğini iddia edebiliriz. Çünkü günümüzde küresel anlamda insan hakları hususunda tam anlamıyla bir paradoksun yaşandığı görülmektedir. Şu halde insan hakları söylemleri bir taraftan dünya kamuoyunda önemli bir yer teşkil ederken, diğer taraftan da insan hakları ihlalleri hız kesmeden devam etmektedir. Küresel anlamda yaşanan söz konusu insan hakları sorunları ve ikilemelerinin neden kaynaklandığının, sorgulanıp, anlaşılması felsefi bağlamda önem arz etmektedir.

İnsan haklarının, geçen yüzyılın ve günümüzün revaçta kavramlarından/anlayışlarından biri olduğunu ifade etmemiz mümkündür. XX. Yüzyılın ilk yarısında dünya iki büyük, kanlı savaşa sahne olmuştur. II. Dünya Savaşı’nın ardından kurulan Birleşmiş Milletlerin (BM) öncülüğünde 10 Aralık 1948’de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) ilan edilmiştir. Söz konusu Bildirgenin yetmişinci yıl dönümü geçen yıl birtakım etkinliklerle kutlanmıştır. İHEB’in ilanının üze-

rinden yetmiş yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen insan hakları ihlallerinin küresel anlamda devam etmesi, yukarıda zikretmeye çalıştığımız paradoksal durumu adeta teyit eder mahiyettedir. Bununla birlikte İHEB'in öncüsü konumundaki ülkelerin insan hakları konusundaki tutumlarının çok masum olmadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde devam eden, savaş, kargaşa, işkence, açlık, tecrit, sığınma arayışı, ötekileştirme, ayrımcılık vb. sorunlar, insan hakları ihlallerinin en azından yakın bir gelecekte sona ermeyeceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla insan hakları bağlamında düşünüldüğünde yaşadığımız dünyanın durumunun arzu edilir seviyede olmadığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre felsefi eleştirelliğin ve sorgulayıcılığın söz konusu sorunsala kayıtsız kalması doğru bir tutum olmayacaktır. Felsefi bağlamda düşünüldüğünde yaşanan insan hakları ihlallerinin temelinde yatan etmenlerin anlaşılması önem arz etmektedir.

İnsan hakları belgeleri ve uluslararası antlaşmaların insan haklarının sağlanması adına önemli bir adım olduğu düşünülebilir. Ancak geçen yüzyılın ortalarından itibaren imzalanmaya başlanan birçok insan hakları sözleşmesi ve yasalara rağmen, hak ihlallerinin bu denli devam etmesi oldukça düşündürücüdür. Bu çerçevede insan hakları belgelerinin, yasaların ve hukuk sistemlerinin insan haklarının sağlanması hususunda niçin bu kadar kifayetsiz kaldığı, felsefi bağlamda sorgulanmayı bekleyen başka bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle insan hakları belgelerinde yer alan maddelerin, hak ihlalleri işlenmesini niye önleyemediği sorusu akılları meşgul etmektedir. Bu noktada insan hakları ile ilgili belirgin bir bilinç eksikliğinin olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Öyle ki insan haklarının ne anlama geldiği, mahiyeti ve insan için taşıdığı önemin anlaşılması hususunda yeterli bir bilinçlenmenin sağlanamadığı ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi içinde yaşadığımız toplumda insan hakları ile ilgili kavram karışıklığı ve bilgi kirliliğinin

yaşandığı dikkat çekmektedir. Diğer taraftan ileri demokrasi ile yönetilen ülkelerin de insan haklarını ihlal ettiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Buna göre insan hakları kavramının özü itibarıyla aydınlatılmasının ve insanlık için taşıdığı önemin anlaşılmasının önemli bir gereksinim olduğu anlaşılmaktadır. Felsefenin temel özelliklerinden biri de kavramların içini sorgulamak ve özüne yabancılaşan kavramları aslına döndürmeye çalışmaktır. İnsan hakları kavramının aydınlatılması hususunda felsefenin mezkûr özelliğinden faydalanmak yerinde bir tutum olacaktır.

Bununla birlikte insan haklarının siyaset, hukuk ve tarih gibi alanların ilgi alanını oluşturduğu anlaşılmaktadır. İnsan hakları anlayışının özü itibarıyla aydınlatılması hususunda söz konusu alanlardan önce, felsefenin konusu olması gerekmektedir. Çünkü felsefenin temel özelliklerinin ve disiplinlerinin insan hakları anlayışının/kavramının aydınlatılmasında vazgeçilmez bir öneminin olduğunun altını çizmemiz gerekmektedir. Şu halde eleştirel, sorgulayıcı, analitik ve sentezci bir karaktere sahip olan felsefenin bu özelliğinin insan haklarının aydınlatılmasında önemli bir rol oynaması mümkündür. Bununla birlikte felsefenin temel disiplini olan etik bağlamda, insan haklarının temelinde yer aldığı düşünülen insanın değerinin ve onurunun anlaşılması sağlanabilecektir. Felsefenin diğer bir disiplini olan hukuk felsefi ise, insan hakları anlayışının hukuki anlamda nasıl ele alınması gerektiğine dair temel prensiplerin anlaşılmasında vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu noktada doğal hukuk ve pozitif hukuk ilişkisi bağlamında insan haklarının nasıl konumlandırılması gerektiği temel felsefi bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan felsefenin temel disiplinlerinden biri olan epistemoloji, insan haklarının doğru ve sağlıklı bilgisinin elde edilmesi hususunda önemli bir alan olarak, karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda insan haklarının temel ilkelerinin anlaşılması bakımından bilginin önemli bir argüman olduğu-

nun altının çizilmesi gerekmektedir. Söz gelimi insan haklarının evrensellik ilkesinin anlaşılmasında felsefi epistemolojinin sağlayacağı bilgi olanakları önem arz etmektedir. Eğitim felsefesi ise, insan hakları bilincinin oluşması ve yaygınlaşması bakımından, bireylere nasıl bir eğitimin verilmesi gerektiği hususunda önemli bir bakış açısı sağlayabilecek mahiyettedir. Bu çerçevede insan hakları eğitiminin oluşturulması ya da yeniden yapılandırılması sürecinde felsefeden hangi kazanımların elde edilebileceği analiz edilmelidir. İnsan hakları bağlamında sorunlu bir dünyada ve toplumda yaşadığımız gerçeği göz önünde tutulduğunda söz konusu analizlerin akademik/entelektüel anlamda öneminin yadsınmaması gerekmektedir.

Küresel anlamda yaşanan söz konusu sorunlara istinaden elinizdeki çalışmada insan haklarının temellerinin ve mahiyetinin felsefi bağlamda analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmamız biçimsel olarak üç ana bölümden oluşmaktadır, ancak bölümler birbirleri ile ilişkili olduğundan söz konusu ayırım, sadece yöntem olarak belirlenmiştir. Birinci bölümde insan hakları anlayışının düşünce tarihi içindeki oluşum süreci ele alınmaktadır. Çünkü insan haklarının, belgeler ve hukuk sistemlerinin konusu olmadan önce filozofların ileri sürdüğü teoriler yoluyla, tedrici olarak gelişen bir anlayış olduğu bilinmektedir. Öncelikli olarak söz konusu oluşum sürecinin ele alınması, insan haklarının felsefi temellerinin anlaşılması bakımından yerinde bir tutum olacaktır. Bu çerçevede Antik Çağdan, Yirminci Yüzyıla kadar olan düşünce tarihi içinde filozofların insan hakları bağlamında ileri sürdükleri fikirler, ele alınarak, analiz edilmektedir. Filozofların insan hakları bağlamında ortaya attığı fikirler, sadece birinci bölümün konusu olmakla kalmayıp, ikinci ve üçüncü bölümdeki sistematik analizlerde de bu düşüncelere yer verilmektedir. Şu halde çalışma içinde bölümler ve konular arasında zaman zaman geri dönüşlere ve atıflara başvurulmaktadır. Dolayısıyla eli-

nizdeki çalışmanın bölümlerinin birbirinden kopuk olmadığını, bilakis aralarında organik bir bütünlük olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde insan hakları anlayışının düşünsel gelişimi ele alındıktan sonra ikinci ve üçüncü bölümlerde felsefi bağlamda sistematik analizler yapılmaktadır. İkinci bölümde temel olarak insan haklarının felsefi bağlamda aydınlatılması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede insan haklarının nasıl tanımlanması gerektiği, insan hakları hususunda yaşanan kuşaklar tartışması ve insan hakları belgelerinde yaşanan sorunlar ile bu bağlamda yaşanan paradoksların nedenleri irdelenmektedir. Aynı zamanda insan hakları kavramının aydınlatılması bağlamında insan haklarının yurttaşlık, demokrasi, kültürel haklar, hoşgörü gibi kavramlarla olan ilişkisi ve ayrıldığı noktalar ele alınmaktadır. İnsan hakları anlayışının diğer bütün anlayışların ötesinde ve üstünde olduğunun aydınlatılmasının hedeflendiği bu bölümde felsefi bağlamda bazı yöntemlere başvurulmaktadır. Diğer taraftan, insan haklarının, bazen iddia edildiği gibi, Batı kökenli bir anlayış olup olmadığı sorgulanmaktadır. Bu çerçevede hakların Batı kaynaklı olduğu yönündeki algıya yol açan faktörler irdelenerek, insan haklarının niçin salt insan olmaya bağlı haklar olduğu temellendirilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte insan haklarının ütopya olduğuna yönelik iddialar ele alınarak, analiz edilmektedir ve insan haklarının niçin ütopya olarak görülmemesi gerektiğine dair bazı argümanlar/temellendirmeler ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise insan haklarının felsefi temelleri ele alınmaktadır. Bu çerçevede felsefenin temel disiplinleri olan etik, hukuk felsefesi, epistemoloji ve eğitim felsefesi bağlamında insan haklarının mahiyeti analiz edilmektedir. İnsan hakları anlayışının tarihin ilk dönemlerinden itibaren, erdemli tutum, insanın değeri ve doğuştan eşitlik gibi fikirlerin evrillip, gelişmesi ile şekillendiği bilin-

mektedir. Dolayısıyla insan haklarının temellerini anlamanın yolunun etikten geçtiğini iddia etmemiz mümkündür. Aynı zamanda etiğin, insan haklarının üzerinde yükseldiği temel bir değer olan insan onurunun aydınlatılması bağlamında önem arz eden bir alan olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede insan onurunun, insan olmakla ilgili rabıtasının aydınlatılması bağlamında bazı temellendirmelere başvurulmaktadır. İnsan onurunun günümüzdeki anlamının oluşmasında ise Kant'ın fikirlerinin önemli katkılar sağladığı dikkat çekmektedir. Bu bölümün ikinci adımında ise hukuk felsefesi bağlamında insan hakları sorunsalı ele alınmaktadır. Temel olarak doğal hukuk ve pozitif hukuk olarak ikiye ayrılan hukuk alanında insan haklarının hangi alana tekabül ettiği tartışılmaktadır. Bu bağlamda doğal hukukun niçin insan haklarına tekabül ettiği tahlil edilerek, söz konusu hukuk türünün felsefi bağlamda temellendirilmesi amaçlanmaktadır.

Hukuk felsefi bağlamında ele alınan diğer bir husus ise ülkelerin kendilerinin inşa ettiği pozitif hukukun insan hakları ile ilişkisi sorunsalıdır. Bu bağlamda öncelikle insan haklarının kaynağının ve haklara meşruiyet kazandıran temelin niçin bir pozitif hukuk dizgesi olmadığı irdelenmektedir. Bununla birlikte insan hakları bağlamında pozitif hukukun önemi ele alınarak, söz konusu hukukun oluşturulması sürecinde niçin doğal hukukun örnek alınması gerektiği aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Hukuk felsefesi bağlamında ele alınan diğer bir sorunsal ise insan haklarının diğer haklarla olan ilişkisidir. Bu çerçevede özellikle altının çizilmesi gereken husus, insan hakları olarak nitelendirilebilecek haklar ile insan hakları alanına girmeyen hakların ayrımının yapılmasıdır. Bu bölümüm üçüncü adımında ise felsefenin diğer bir disiplini olan epistemolojinin, insan haklarının bilgisinin oluşturulması hususunda önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Hatta diğer disiplinlerin insan hakları hususunda ileri sürebileceği argümanların inşasında episte-

molojinin sağlayacağı bilgi olanağının vazgeçilmez bir önemi söz konusudur. Bu bağlamda insan haklarının niçin bütün insanlar için geçerli bir anlayış olduğunun temellendirilmesinde epistemolojinin önemli bir referans kaynağı olacağını iddia etmemiz mümkündür. Üçüncü bölümde ele alınacak diğer bir husus ise insan haklarının evrenselliği konusudur. Bu çerçevede insan haklarının evrensellik ilkesinin temellendirilmesi hususunda felsefenin mezkûr disiplinlerinden nasıl yararlanılması gerektiği göz önüne serilmeye çalışılmaktadır.

Üçüncü bölümün dördüncü adımında ise eğitim felsefesi bağlamında insan hakları anlayışı ele alınıp, irdelenmektedir. Bu çerçevede insan hakları bilincinin oluşması ve yaygınlaşması hususunda eğitimin hangi rolleri üstlenebileceği analiz edilmektedir. Çünkü insan hakları ihlallerinin önüne geçmenin yolunun, eğitim yoluyla bilinçlenmeden geçtiği ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle insan hakları anlayışının temel olarak bilgi yoluyla bilinçlenmeye dayalı bir anlayış olarak hayata geçmesi mümkündür. Dolayısıyla insan haklarının, eğitim alanında önemsenmesi ve okul derslerinde yer alması, söz konusu bilinçlenmenin sağlanması bakımından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu bağlamda insan hakları derslerinin mahiyeti ve öğretmenlerin nasıl yetiştirilmesi gerektiği hususunda bazı analizlere başvurulmaktadır. Aynı zamanda felsefenin karakteristik özelliklerinden insan hakları eğitimi sürecinde nasıl istifade edilmesi gerektiği de ele alınmaktadır. Söz gelimi ezberci ve normatif bir eğitim anlayışı yerine eleştirel/analitik bir pedagojik tutumun benimsenmesinin insan hakları bilinci kazanmadaki öneminin göz önüne serilmesi amaçlanmaktadır.

Üçüncü bölümün son kısmında ise çalışmamızda temel referans noktası olarak başvurduğumuz argüman ve temellendirmelerden farklı olan bakış açılarına yer verilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede pozitivist, varoluşçu ve post-